

บทที่ 2

ความหมายของจริต

ความหมายของจริตที่มีปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท กล่าวโดยสรุปแล้วมีอยู่ 2 ความหมายหลักๆ ในที่นี้ผู้วิจัยประสงค์จะแสดงแยกออกมาพิจารณาเป็น 3 ความหมาย คือ

- ก. ความหมายตามการประกอบรูปศัพท์
- ข. ความหมายทั่วไป
- ค. ความหมายในฐานะเป็นศัพท์เฉพาะด้านการปฏิบัติธรรม

ก. ความหมายตามการประกอบรูปศัพท์

คำว่า “จริต” ประกอบรูปศัพท์มาจาก จรุ ธาตุ เป็นไปในความประพฤติ, การเที่ยว¹ ลง อี อาคมและ ต บัจจยในกิริยาภิตก์ แปลตามรูปศัพท์ว่า ประพฤติแล้ว, เที่ยวไปแล้ว จริตนี้เมื่อแปลความหมายตามการประกอบรูปศัพท์แล้วเป็นรูปกิริยาอดีตกาล แต่กิริยาภิตก์ ต บัจจย ไม่จำเป็นต้องสื่อความหมายที่แสดงอาการกระทำในอดีตเสมอไป² ด้วยอำนาจพิเศษของ ต บัจจย ยังสามารถนำมาใช้เป็นคำนามได้ เป็นการบ่งถึงอาการการของการกระทำ แปลว่า การกระทำ, ความประพฤติ, ความเป็นอยู่³ เช่นเดียวกับคำว่า พุรุโธ (พระพุทธเจ้า)⁴ ซีวิตัง (ซีวิต, ความเป็นอยู่)⁵

---

¹ เทพรัตนานุศิษย์, หลวง (ทวี ธรรมธัช), ธาตุปทีปิกา หรือ พจนานุกรมบาลี-ไทย แผนกธาตุ (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2528), หน้า 133

² สุภาพรณ ณ บางช้าง, เอกสารคำสอน วิชา 122 611 การอ่านบาลีขั้นสูง ภาควิชาภาษา ตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2527 หน้า 56

³ T.W. Rhys Davids, Buddhist India (Delhi Motilal Banarsidass, 1971), p 263

⁴ วินย 1 / 609 / 410

อนั โข นาม ตุนุห วเทยฺย อมฺหากั พุรุโธ อมฺหากั ธฺมฺโม อมฺหากั อญฺยปฺตฺเตน ธฺมฺโม อภิสฺมิโต . ๗

⁵ อจฺ สุตฺตก 23 / 71 / 139

ในพระไตรปิฎกได้นำคำว่า “ จริต (จริตฺ, จริตา) ” มาใช้ในความหมายว่า ความประพฤติ ในอรรถกถาอธิบายแล้วว่า ได้แก่คำว่า “ จริยา ” นั่นเอง

คำว่า จริยา ประกอบรูปศัพท์มาจาก จรุ ธาตุ ลง ฌย บัจจัยในนามกิตก์ เมื่อคงธาตุตัวเดิมเอาไว้ให้ลง อิ อาคมที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น จริย แจกรูปตามนาม อา การันต์ ในอิตถีลิงค์ มีรูปวิเคราะห์ว่า จรณฺ = จริยา ความประพฤติชื่อว่า จริยา⁶ จริยหรือจริยา แปลว่า ความประพฤติ, การประพฤติ, การดำเนินไป⁷ การดำเนินชีวิต* ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า carya แปลว่า การประพฤติหรือการปฏิบัติ⁸ ในภาษาไทยนำมาใช้ทั้งในรูปของภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีว่า จรรยา (ความประพฤติ, กิริยาที่ควรประพฤติในหมู่คณะ)⁹, จริยา (ความประพฤติ, กิริยาที่ควรประพฤติ)¹⁰

จริตและจரியานี้ ในพระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์อื่นๆได้นำมาใช้ทั้งในรูปคำเดี่ยวโดดๆและในรูปของคำสมาสกับคำอื่น เมื่อแยกออกมาพิจารณาตามรูปไวยากรณ์แล้วจะได้รูปสมาสดังนี้ คือ

...ขปฺกั พุราณหมณ ชีวิตํ มนุสฺसानํ ปริตฺตํ สหฺกํ พหุทฺทกฺขํ พหุปายาสํ มนุตตาย โผฏฺจพฺพํ กตฺตพฺพํ กุสฺลํ จริตพฺพํ พุราณหมจฺริยํ นตฺถิ ชาตฺตสฺส อมรณํ ฯ

⁶ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ไวยากรณ์บาลี (กรุงเทพฯ มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 742

⁷ T W Rhys Davids, Buddhist India (Delhi Motilal Banarsidass, 1971), p 263

* ดูการอธิบายความหมายของจริยธรรมในทัศนะของพระพุทธเจ้า (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), การศึกษาที่สากคณนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย (กรุงเทพฯ อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป, 2532), หน้า 291 พระเทพเวทีกล่าววว่า จริย มาจากรากศัพท์คือ จรุ+ฌย บัจจัย แปลว่า การเที่ยวไป การดำเนินไป การเดินทางหรือการดำเนินชีวิต

⁸ M Monier Williams, Sanskrit English Dictionary (London Oxford University Press, 1979), p 390

⁹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (กรุงเทพฯ อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 212

¹⁰ เล่มเดียวกัน, หน้า 214

1. เป็นอภยยี่ภาวสมาสที่มีอุปสัคเป็นบทหน้า เช่นบทว่า สุจริตฺ (การประพตติดี)¹¹ ทุจจริตฺ (การประพตติชั่ว)¹²
2. เป็นอภยยี่ภาวสมาสที่มีอุปสัคเป็นบทหน้า และเป็นต้ปฺริสสมาสที่ประกอบเป็นตติยาคต้ปฺริสสมาส เช่น บทว่า กายทุจจริตฺ กายสุจริตฺ วจฺทุจจริตฺ วจฺสุจริตฺ มโนทุจจริตฺ มโนสุจริตฺ¹³
3. เป็นพหูพินีสมาส ซึ่งประกอบเป็นตุลยาศิกรณพหูพินีสมาส เป็นพหูพินีสมาสที่มีค่านามนำหน้าคาคูณนามตามหลัง เช่นบทว่า ราคจริโต (มีนิสัยรักง่าย) โทสจริโต (มีนิสัยโกรธง่าย) โมหจริโต (มีนิสัยหลงง่าย) วิตกกจริโต (มีนิสัยวิตกง่าย) สทุธจริโต (มีนิสัยเชื่อง่าย) ญานจริโต (มีนิสัยรู้ง่าย)¹⁴
4. เป็นวิเสสนนุพพบทกัมมธารยสมาส เช่นบทว่า จริตกาโล (กาลเป็นที่เที่ยวไป)¹⁵

ส่วนคำว่า “ จริยา ” ที่นำมาใช้ในรูปของคำสมาสเป็นต้ปฺริสสมาสที่ประกอบเป็นตุติยาคต้ปฺริสสมาส เช่นบทว่า ธมฺมจริยา (การประพตติธรรม) สมจริยา (การประพตติอย่างสม่ำเสมอ) กุสลจริยา (การประพตติกุศล)¹⁶ และเป็นฉฎฐีต้ปฺริสสมาส เช่นบทว่า จริยาปิฎกํ¹⁷ เป็นตติยาคต้ปฺริสสมาส เช่นบทว่า จริยากถา¹⁸

¹¹ ม. ม. 13 / 282 / 275

โส กาเยน สุจริตฺ จริตฺวา วาจาเย สุจริตฺ จริตฺวา มนสา สุจริตฺ จริตฺวา . ๗

¹² อง. ทุก. 20 / 247 / 62.

อหนฺเจว โข ปน กาเยน ทุจจริตฺ จเรยฺยํ วาจาเย ทุจจริตฺ จเรยฺยํ มนสา ทุจจริตฺ จเรยฺยํ . ๗

¹³ เวียงเดียวกัน.

¹⁴ พ. มหา. 29 / 727 / 434.

ชานาติ ภควา อຍံ ปุคฺคโล ราคจริโต อຍံ โทสจริโต อຍံ โมหจริโต อຍံ วิตกกจริโต อຍံ สทุธจริโต อຍံ ญานจริโตติฯ ชานาติ ภควา อຍံ ปุคฺคโล ราคจริโต อຍံ โทสจริโต อຍံ โมหจริโต อຍံ วิตกกจริโต อຍံ สทุธจริโต อຍံ ญานจริโตติฯ

¹⁵ วิสุทฺธิ. 2 / 225.

คานม ปินฺชทาย จริตกาโล คามํ ปินฺชทาย ปวิฏฺจกาโล . ๗

¹⁶ ที. มหา. 10 / 38 / 32 - 33.

¹⁷ พ. ขป. 33 / 209 / 551.

¹⁸ พ. จ. 31 / 714 / 651.

สรุปความหมายตามการประกอบรูปศัพท์จรียาและจริต คำว่า จรียา หมายถึง ความประพฤตินี้หรือการประพฤตินี้ มีลักษณะเป็นคำกลางๆไม่ได้จำกัดลงไปว่าเป็นความประพฤตินี้หรือการประพฤตินี้หรือชั่ว หากต้องการจะกำหนดลงไปว่าเป็นความประพฤตินี้หรือการประพฤตินี้หรือชั่ว ก็นำคำอื่นมาเติมเข้าข้างหน้า เช่นบทว่า รากจรียา (การประพฤตินี้แบบกำหนด, การประพฤตินี้ดีในกาม) โทสจรียา (การประพฤตินี้แบบคิดประทุษร้าย) โมหจรียา (การประพฤตินี้แบบหลง, การประพฤตินี้ไม่รู้ตามความเป็นจริง) สทุธจรียา (การประพฤตินี้แบบเชื่อง่าย) พุทธิจรียา (การประพฤตินี้แบบมักใช้ความคิด) วิตกจรียา (การประพฤตินี้แบบตรึกหรือการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์หรือปักจิตลงสู่อารมณ์) กุสลจรียา (การประพฤตินี้ที่เป็นกุศล) ธมฺมจรียา (การประพฤตินี้ธรรม)

ส่วนคำว่า “ จริต ” ที่นำมาใช้ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทนี้ เมื่อพิจารณาณาดูลักษณะของการประกอบคำ ความหมายของคำและบริบทที่การนำมาใช้ ผู้วิจัยขอสรุปความไว้ 2 ประการ คือ

1. จริต หมายถึง การประพฤตินี้ปฏิบัติ เป็นการแสดงภาวะอาการ มีความประสงค์จะแสดงออกในลักษณะว่าเป็นอาการแห่งความประพฤตินี้ เช่นคำว่า กายทฺจฺจริตํ วจิทฺจฺจริตํ มโนทฺจฺจริตํ สหฺเพ ทฺจฺจริตา¹⁹

2. จริต หมายถึง ลักษณะของบุคคลผู้ประพฤตินี้ปฏิบัติซึ่งมีความแตกต่างกันตามลักษณะพื้นฐานเดิมของจริตที่ติดมาตั้งแต่กำเนิด ที่ได้รับผลสืบเนื่องมาจากกรรม เช่น รากจริต โทสจริต โมหจริต วิตกจริต สทุธจริต ญาณจริต คือ บุคคลประพฤตินี้มีนิสัยรักง่าย โกรธง่าย หลงง่าย วิตกง่าย เชื่อง่ายและรู้ง่าย

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้จำแนกความต่างกันทางความประพฤตินี้ไว้ 6 ประการ เรียกว่า จรียา มี 6 ประการ คือ รากจรียา โทสจรียา โมหจรียา สทุธจรียา พุทธิจรียา วิตกจรียา และใช้คำว่า จริต ได้กล่าวหมายถึง ตัวบุคคลผู้มีประพฤตินี้ชัดเจนในจรียาใดจริง

¹⁹ พ. มห. 29 / 101 / 91

ตาย ปณฺญา กายทฺจฺจริตํ ฐตฺตญฺจ โธตฺตญฺจ สนฺนโธตฺตญฺจ นิทฺโธตฺตญฺจ ฯ วจิทฺจฺจริตํ ฐตฺตญฺจ โธตฺตญฺจ สนฺนโธตฺตญฺจ นิทฺโธตฺตญฺจ ฯ มโนทฺจฺจริตํ ฐตฺตญฺจ โธตฺตญฺจ สนฺนโธตฺตญฺจ นิทฺโธตฺตญฺจ ฯ สหฺเพ กิเลส สหฺเพ ทฺจฺจริตา นิทฺโธตา จ ฯ

หนึ่งหรือหลายจริยาร่วมกัน เช่น บุคคลมีราคะจริต บุคคลมีโทสะจริต บุคคลมีโมหจริต เป็นต้น เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มีความประพฤติอย่างนั้นๆ เรียกว่า จริต²⁰

ข. ความหมายทั่วไป

ความหมายทั่วไปในที่นี้ เป็นการแสดงออกมาในรูปพฤติกรรม เป็นความหมายที่มุ่งถึงการประพฤติปฏิบัติที่ดำเนินไปตามปกติธรรมดาในการประกอบกิจต่างๆ ที่ควรประพฤติปฏิบัติ เพื่อการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างผาสุก ไม่มีเจตจำนงมุ่งสู่การได้บรรลุธรรมแต่ประการใด ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์อื่นๆ กล่าวถึงจริตในความหมายนี้ คือ

ก. พระไตรปิฎก

จริตที่ใช้ในความหมายทั่วไปในพระไตรปิฎกได้แสดงความหมายของจริตที่ใช้ในความหมายทั่วไปไว้ 2 ประการ คือ

1. หมายถึง การดำเนินไป เป็นการแสดงถึงการปฏิบัติหน้าที่ที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อกันเพื่อให้เกิดความถูกต้อง ดังความว่า “ พระเจ้ากาสิกราชเสด็จขึ้นนิเวศน์ซึ่งมีหมุ่ นางนาคกัญญาตามเสด็จ ทรงพอพระทัยประทับบนพระสุวรรณแท่นทอง อันมีพนักงานได้ทาแล้วด้วยแก่นจันทร์ทิพย์ ”²¹

2. หมายถึง ทรัพย์สมบัติ แสดงถึงทรัพย์สิ่งของอันเป็นสมบัติที่ได้รับมาตามจารีตประเพณีธรรมเนียมที่เคยประพฤติสืบๆ กันมา ดังความว่า

ผู้หญิงยอมทำลายความร่ำเรือง ความยินดี ความเพลิดเพลินอันเป็นทิพย์และจักรพรรดิสมบัติในมนุษย์ผู้ชายผู้ประมาทให้พินาศไปและยังทำให้ชายนั้นเข้าถึงทุกคติอีก

²⁰ พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2528), หน้า 221-222.

²¹ พุ. ขท. 27 / 2200 / 453.

ตี นาคกัญญา จริต คณน

อนุวาทิ กาสีราชา ปสนโน

นิสสิท โสวณณมยมิ ปีเจ

สาปสุสเย จนุทนสารลิตเต ๕

ด้วย ชายเหล่าใดไม่ต้องการหญิงพรหมจรรย์ ชายเหล่านั้นพึงได้รับความร่ำเรียง
ความยินดีอันเป็นทิพย์จักรพรรดิสมบัติในมนุษย์และนางอัปสรอันอยู่ในวิมานทองโดย
ไม่ยากเลย²²

จริตในข้อความข้างต้น เป็นเพียงการแสดงถึงลักษณะของการปฏิบัติตนตามหน้าที่
คือ คอยรับใช้พระราชาราชซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่โดยตรงที่จะต้องปฏิบัติให้เหมาะสมและยังหมายถึง
สมบัติที่ได้รับมาตามราชประเพณี เช่น สมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิทั้งปวง

ข. อรรถกถา

จริตในความหมายทั่วไปในอรรถกถากล่าวไว้ 2 ประการ คือ

1. หมายถึง การเป็นอยู่หรือการดำรงอยู่ คือ การดำรงชีพอยู่ได้อย่างไม่เดือด
ร้อนวิตกกังวลเนื่องมาจากกิเลสตัณหา ดำรงอยู่ได้ด้วยการทำจิตใจสงบมีสมาธิมีปัญญา ดัง
ความว่า “ การเที่ยวไปผู้เดียวประเสริฐกว่าความเป็นสหายในหมู่มนุษย์ บุคคลผู้ไม่ได้สหาย
เห็นปานนั้นควรมีความขวนขวายน้อยเที่ยวไปผู้เดียวและไม่ทำบาปทั้งหลาย เหมือนช้างมาดั่งคะ
ผู้มีความขวนขวายน้อยเที่ยวไปในป่าแต่เชือกเดียวและหาได้ทำบาปไม่”²³

²² พุ. ชา. 28 / 313 / 129.

ทิพฺยา ชิขุชา รติโย จ นนฺทเน
จกฺกวตฺติจริตญฺจ มานุเส
นาสยฺนติ ปมฺทา ปมาทินิ
ทฺคฺคตฺตญฺจ ปฏฺิปาทยฺนติ นํ ๑
ทิพฺยา ชิขุชา รติโย น ทฺลลภา
จกฺกวตฺติจริตญฺจ มานุเส
โสวณฺณพฺยมนฺนิสยา จ อจฺจวรา
เย จรฺนติ ปมฺทานนตฺตีกา ๑

²³ ธ อ 1 / 57.

เอกุสฺส จริตฺ เสยฺโย, นตฺติ พาลे สหายตา,
เอโก จเร น จ ปาปานิ กยฺรเว,
อโปสุสฺสุโก มาตฺจฺจวณฺณเวว นาโคติ ๑

2. หมายถึง การกระทำ คือ การปฏิบัติกิจตามหน้าที่ที่ได้รับผิดชอบ เมื่องานสำเร็จแล้วจึงได้รับค่าจ้างรางวัลตอบแทน ดังข้อความที่ปรากฏไว้ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายว่า “ เราได้กระทำกิจโดยเพศของผู้เสerahmongมาเป็นเวลาช้านาน ... อังคาสแล้ว ”²⁴

ดังนั้น จริตในความหมายทั่วไปที่นำมาใช้ในอรรถกถานี้ เป็นเพียงการอธิบายถึงลักษณะของความเป็นอยู่และกิจการหน้าที่ที่คนเราควรปฏิบัติเท่านั้น

ค. คัมภีร์อื่นๆ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงคำว่า จริต ในความหมายทั่วไปไว้เช่นเดียวกัน แต่อยู่ในรูปของคำสมาส คือ จริตกาล (กาลหรือเวลาที่เกี่ยวไป (บิณฑบาต)) ในบริบทนี้ได้กล่าวถึงวิธีการฝึกฝนบุพเพนิวาสานุสสติของภิกษุผู้มีความประสงค์จะระลึกชาติได้โดยตั้งใจปฏิบัติตนด้วยการรำลึกถึงกิจต่างๆที่กระทำมาทั้งกลางวันและกลางคืน เช่น กิจในการปูอาสนะ การเข้ามาสู่อาสนะ การเก็บบาตรจีวร การฉัน การออกจากหมู่บ้าน การเที่ยวไปในหมู่บ้าน กาลเข้าไปสู่มุขบ้านเพื่อบิณฑบาต ดังความว่า “ กาลเที่ยวไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน เวลาเข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้าน ”²⁵

กาลหรือเวลาที่เกี่ยวไป (บิณฑบาต) นี้หมายถึง ขณะหรือช่วงเวลาที่ออกไปบิณฑบาต ถึงแม้ว่าจะเป็นการแสดงออกของภิกษุว่าได้เป็นผู้เดินทางออกไปก็ตาม แต่ในบริบทนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญอะไรไปกว่าการให้ระลึกถึงหรือการให้มีสติอยู่เสมอ ซึ่งเป็นบรรทัดฐานในการพัฒนาไปสู่การระลึกชาติได้

ค. ความหมายในฐานะเป็นศัพท์เฉพาะด้านการปฏิบัติธรรม

จริตในความหมายนี้ เป็นความหมายมุ่งถึงการสั่งสมกุศลธรรม บ่งถึงความประพฤติที่ได้ประพฤติปฏิบัติสืบเนื่องมาแล้วตั้งแต่ในอดีตชาติ คือ “ บุคคลผู้ที่ได้กระทำการสั่ง

²⁴ อภ. อ. 15 / 124.

โล “ ทีฆวตฺตํ เม กิลฺยฺจเวเสน จริตฺนฺ”ติ จินฺเตตฺวา ปรีวสิ ฯ

²⁶ วิสุทธิ 2 / 255.

คาม ปิณฑาย จริตกาล คามํ ปิณฑาย ปฏิจฺกาลิ ฯ

สมบุญบารมีไว้ในพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระชีนาสพในอดีตชาติ ²⁶ ด้วย
 อานิสงส์ของกุศลที่ได้สั่งสมมานั้นภายหลังเมื่อได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก
 ของพระพุทธเจ้าก็สามารถบรรลุธรรมได้

จริตในความหมายในฐานะเป็นศัพท์เฉพาะด้านการปฏิบัติธรรมนี้ มีกล่าวไว้ใน
 คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์อื่นๆดังนี้ คือ

ก. พระไตรปิฎก

ในพระไตรปิฎกได้แสดงความหมายของจริตในฐานะเป็นศัพท์เฉพาะด้านการปฏิบัติ
 ธรรม เป็นการสั่งสมกุศลกรรมหรือบำเพ็ญบารมีเพื่อจุดหมายสูงสุดคือการได้บรรลุธรรมไว้ดังนี้
 คือ

จริต หมายถึง การประพฤติแล้ว หรือ การสั่งสมแล้ว ในบริบทของความหมาย
 นี้ได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิริราช พระองค์พระราชทานจักษุให้
 เป็นทานแก่อินทพรพราหมณ์เพื่อต้องการที่จะบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์ เพื่อจะได้บรรลุพระ
 สัพพัญญุตญาณ ดังข้อความว่า

เราได้ให้ดวงตาเป็นทานนั้นเพราะยศก็หาไม่ เราจะปรารถนาบุตร ทรัพย์หรือแว่น
 แคว้นเพราะผลแห่งการให้ดวงตานี้ก็หาไม่ อีกประการหนึ่ง ธรรมของสัตบุรุษทั้ง
 หลาย ท่านได้เคยประพฤติกันมาแล้วแต่โบราณ เพราะเหตุนี้แลเราจึงยินดีในการ
 ให้ทาน ²⁷

ในความหมายเดียวกันนี้ในขุททกนิกายจรียาปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงจรียาของ
 ตลอดระยะเวลา 4 อสงไขยแสนกัป พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะได้บรรลุเป็นพระ

²⁶ มงคล. 1 / 99.

²⁷ พุ. ชา. 27 / 2072 / 420

นวาหเมตํ ยสสา ททามิ

น ปุตตมิจเจ น ธนํ น ฏฐัง

สตนุจ ธมโม จริโต ปุราโณ

อิจฺเจว ทาเน รมติ มโน มม ฯ

สัพพัญญุตญาณ ดังข้อความว่า “ ในสื่อสองไทยแสนกับ ความประพุดิอันใดในระหว่างนี้ ความประพุดิทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องบมพระโพธิญาณ เราเว้นจากความประพุดิในภพน้อยภพใหญ่ในกับปลวงเสียแล้ว เราจักบอกความประพุดิในกับนี้ จงฟังเรา ”²⁸

จริตในพระไตรปิฎกดังกล่าวมาข้างต้นนี้ หมายถึง การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อบรรลุปะเป็นพระพุทเจ้าเท่านั้น ไม่ได้มุ่งหมายถึงบุคคลอื่นนอกเหนือจากนี้เลย

ข. อรรถกถา

ในอรรถกถากล่าวถึงความหมายของจริตในฐานะเป็นศัพท์เฉพาะด้านการปฏิบัติธรรม ได้แสดงไว้ว่า หมายถึง การสั่งสมบารมี โดยแยกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะที่เป็นการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์
2. ลักษณะที่เป็นการสั่งสมบารมีของสัตว์โลก

1. ลักษณะที่เป็นการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์

ในอรรถกถาชาดกและอรรถกถาจรียาปิฎก (ปรมัตถทีปนี) เป็นอรรถกถาอธิบายความในขุททกนิกายชาดกและขุททกนิกายจรียาปิฎกได้อธิบายความหมายในลักษณะที่เป็นการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ไว้ว่า

ก. อรรถกถาชาดก

ในอรรถกถาชาดกได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิริราชได้บำเพ็ญทานบารมีโดยให้จักขุเป็นทานแก่อินทพรพราหมณ์ โดยปรารภณาจะได้บรรลุปะสัมมาสัมโพธิญาณ ดังข้อความว่า

²⁸ พุ. จรียา 33 / 1 / 551.

กปุเป ๑ สตสทสุเส

เอตตุณุตเร ยัม จริตัม

อตีตกปุเป จริตัม

อิมมุนิ กปุเป จริตัม

จตุโร ๑ อสงฺเขยเย

สพฺพนุตฺ โพธิปาจัน ๖

จปยิตฺวา ภวากเว

ปวุกฺขิสฺสฺ สฺโณนฺนิ เม ๖

ก็ข้อนี้ชื่อว่าเป็นโบราณมรรคคือ เป็นการนำเพี้ยบารมีอันสัตบุรุษคือบัณฑิตได้แก่ พระโพธิสัตว์ผู้เป็นสัพพัญญูสั่งสมไว้ดีแล้ว ด้วยว่า พระโพธิสัตว์ไม่นำเพี้ยบารมีให้ บริบูรณ์แล้วชื่อว่าจะมีความสามารถที่จะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ โพธิบัลลังก์ หาได้ไม่ อนึ่งเรานำเพี้ยบารมีไว้ก็เพื่อปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า²⁹

ข. อรรถกถาจรियाปิฎก (ปรหมัตถที่ปนี)

ในอรรถกถาจรियाปิฎกได้อธิบายความหมายของจริตในบทว่า “ ยํ จริตํ สหุพนฺตํ โทธิปาจณฺ ” ว่า “ ความประพฤติทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณ ได้แก่ จริยา อันเป็น ข้อปฏิบัติมีทานและศีลเป็นต้น สงเคราะห์เข้าในบารมี 30 ทศ ”³⁰

2. ลักษณะที่เป็นการสั่งสมบารมีของสัตว์โลก

ลักษณะที่เป็นการสั่งสมบารมีของพระสาวกและพุทธบริษัทต่างๆ ความหมายนี้มุ่ง เน้นถึงกุศลกรรมที่เคยสั่งสมบารมีไว้ในอดีตชาติแล้วมีผลสะท้อนมาถึงความประพฤติปฏิบัติหรือ อุปนิสัยในปัจจุบันชาติ พระพุทธองค์ก่อนที่พระองค์จะทรงแสดงธรรมโปรดใครพระองค์จะทรง ตรวจสอบอุปนิสัยของสัตว์โลกก่อนว่าสมควรแสดงธรรมโปรดใครและเขาจะได้บรรลุธรรมอะไร ดัง ความว่า

แม้สัตว์โลกพระองค์ก็ทรงทราบโดยประการทั้งปวง เพราะเหตุที่พระองค์ทรง ทราบอาศัย อนุสัย จริต อธิมุตติของสัตว์ทุกจำพวก ทรงทราบสัตว์ทั้งหลาย ผู้ มีฐลีนัยนัยน้อย ผู้มีฐลีนัยนัยมาก ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้มีอินทรีย์อ่อน ผู้ มีอาการดี ผู้มีอาการชั่ว ผู้ฟังแนะนำให้รู้ได้ง่าย ผู้ฟังแนะนำให้รู้ได้ยาก ผู้ควร ผู้ไม่ควรแม้โอกาสโลก พระองค์ที่ทรงทราบเช่นเดียวกันกับสัตว์โลกจะนั้น³¹

²⁹ ขา อ 43

อปิจ สตํ ปณฺชิตานํ สหุพนฺตํ โทธิสตุตฺตานํ เอส อาจิณฺณสมฺมาจิณฺณํ โปราณกมฺคุโศ ยทิตํ ปารมฺปิรณฺ นาม น ทิ ปารมฺปิโย อปุเรตฺวา โทธิปลฺลฺลฺกฺเก โทธิสตุโต สหุพนฺตํ ปาปฺนิตฺตํ สาทฺโต นาม อตุติ อหฺจฺจ ปารมฺปิโย ปุเรตฺวา พุทฺโธ ภฺวิตฺกามา ฯ

³⁰ จริยา อ 52 / 20

“ ยํ จริตํ, สหุพนฺตํ ตํ โทธิปาจณฺนฺติ เอตฺถ จริตฺตฺตํ จริยา, สมฺตฺตีสฺปารมฺปิสงฺคฺหา ทานสฺสี ลาทฺธิปฏิปัตฺตํ, ฅาตฺตฺตฺจฺริยาโลกฺตฺตฺจฺริยาพุทฺธฺตฺตฺจฺริยานํ ตทฺนฺโตคฺคฺรฺตฺตา ฯ

³¹ วินย.อ. 1 / 125.

ความหมายที่ใช้ในอรรถกถา นี้ กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ สวาง และพุทธบริษัททั้งหลาย

ค. คัมภีร์อื่นๆ

ในคัมภีร์ต่อมาได้แสดงความหมายของจริตที่มุ่งเน้นเป็นการสั่งสมกุศลธรรมเพื่อจะได้ บรรลุธรรม คือ

1. คัมภีร์วิสุทธิมรรค

คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงความหมายของจริตไว้ว่า หมายถึง บุคคลผู้ประพฤติ ปฏิบัติ³² คือ บุคคลผู้ประพฤติหนักไปในทางใดทางหนึ่ง ได้จำแนกจริตออกเป็น 6 ประเภท คือ บุคคลราคจริต บุคคลโทสจริต บุคคลโมหจริต บุคคลสัทธาจริต บุคคลพุทธิจริตและบุคคล วิตกจริต

2. คัมภีร์วิสุทธิมรรค มหาฎีกา

คัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา เป็นคัมภีร์ฎีกาที่ขยายความคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้เกิดความ แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นกล่าวไว้ว่า จริต หมายถึง ความประพฤติดีหรือชั่วหรือการปฏิบัติดีหรือชั่ว³³

ยสุมา ปเนส สพุพสมุปี สตุตตานํ อาสยํ ชานาติ อนุสยํ ชานาติ จริตํ ชานาติ อธิมุตฺตี ชานาติ อปุปรชกฺเข มหาชกฺเข ติกฺขินฺหริเย มุทฺตินฺหริเย สุวากาเร ทฺวากาเร สุวิญญาปเย ภพฺเพ อภพฺเพ สตุเต ชานาติ สุมาสุส สตุตโลโกปี สพุพธา วิทิตฺ ๕

³²วิสุทธิ. 1 / 128.

ตาสํ วเสน ฉเฟว ปุคฺคตา โนนฺติ รากจริโต โทสจริโต โมหจริโต สทฺธาจริโต พุทธิจริโต วิตกฺกจริโตติ ๕

³³วิสุทธิ. ฎีกา. 1/348.

จริตฺตฺนฺติ สุจริตฺตฺนฺติ จริตฺตฺนฺติ จริยา เวทิตฺตฺนฺติ ๕

3. คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะได้แสดงความหมายของจริตไว้ว่า หมายถึง บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ คือ บุคคลผู้มีความประพฤติหนักไปในทางใดทางหนึ่ง โดยจำแนกจริตออกเป็น 6 ประเภท คือ รากจริต โทสจริต โมนจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต วิตกจริต³⁴

4. คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหฎีกา

คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหฎีกา เป็นคัมภีร์อธิบายขยายความในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคห โดยอธิบายถึง บุคคลผู้มีความประพฤติหนักไปในทางใดทางหนึ่งซึ่งมีนัยเช่นเดียวกับอภิธรรมมัตถสังคหะ

คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะและคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหฎีกานี้ ได้นำคำว่า “จริต” มาแสดงโดยมุ่งถึงตัวบุคคลผู้ได้ประพฤติปฏิบัติไปแล้วเป็นหลัก พร้อมทั้งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างทางด้านพฤติกรรมของแต่ละบุคคล แต่โดยหลักการใหญ่แล้วก็มีเจตนามุ่งแสดงการความหมายในฐานะเป็นศัพท์เฉพาะด้านการปฏิบัติธรรมเพื่อให้ได้บรรลุธรรม

สรุปความหมายของจริต

จากการศึกษาความหมายของจริตดังกล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปความหมายของจริตได้ 2 ความหมาย คือ

1. หมายถึง ความประพฤติ
2. หมายถึง บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ

จริตในความหมายประเภทที่ 2 นี้ มีความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุเป็นผลกัน ความประพฤติ จริตในอุปทานหมายถึงเฉพาะการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ในอรรถกถาจริยา

³⁴ สงคห 51

รากจริตา โทสจริตา โมนจริตา สหุทธาจริตา พุทธิจริตา วิตกจริตา เจติ ฌพุทธิเณ จริตสงคโห ฯ

ปิฎกได้อธิบายว่าหมายถึง “ ข้อปฏิบัติมีทานและศีลเป็นต้นสงเคราะห์เข้าในบารมี 30 ทศ³⁵ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ส่วนจริตที่กล่าวไว้ในขุททกนิกายมหานิเทศและอรรถกถาสัทธัมมปิณฑิกากล่าวหมายถึง “ กุศลกรรมและอกุศลกรรมที่ทำไว้แล้วในอดีตชาติ ”³⁶ หรือ “ ความประพฤติดีหรือประพฤติชั่ว ”³⁷ เป็นพื้นฐานทำให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาในลักษณะที่แตกต่างกันตามสภาวะธรรมที่นอนเนื่องอยู่ในกมลสันดานและได้จำแนกออกเป็น 6 ประเภท มีบุคคลราคจริตเป็นต้น

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า จริตมีความสำคัญและเป็นสาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์เพื่อให้ได้บรรลุนิพพาน ตามบุญกุศลหรือบารมีที่ได้แต่ละบุคคลได้สั่งสมมาในอดีต

---

³⁵ จริยา อ 1 / 20

เขตต์ จริตุนติ จริยา, สมตฺตีสปารมฺสังคหาทานสีลาหิปฏิปตฺติ, ๖

³⁶ นิต อ 1 / 295

จริตุนติ ปุพฺเพ กตํ กุสลากุสลํ กมฺมํ ๖

³⁷ วิสฺสุทฺธิ ฎีกา 1 / 348

จริตุนติ สุจริตฺตฺวจฺจริตํ ๖